

MİMARLIKTA SINIRLARIN TEKİNSİZLİK OLUŞTURMAYA ETKİSİ: DOLAPDERE ÖRNEĞİ

THE EFFECT OF BOUNDARIES ON CREATING UNCANNY IN ARCHITECTURE: THE CASE OF DOLAPDERE

Aslı YÜCEL * Enes AYDIN**

ÖZET

Mimarlığın temel amacı olan mekân üretmede vazgeçilmez bir rol üstlenen sınırlar; korunma amacıyla ortaya çıkmış olup varlıklarını günümüze dek sürdürmüşlerdir. Günümüzde keskin sınırlarla çevrelenmiş kentlerin yüzleşmekte olduğu aşırı nüfus, artan güvenlik ihtiyacı ve zayıflayan kamusal alan, 'tekinsizlik' kavramını beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada 'kent', sınır ve tekinsizliğin çarpışmalarının sahnesi olarak görülmüş, kentte kaotik bir hal alan mekânsal deneyimlerin sınırlar ve tekinsizlik üzerinden irdelenmesi amaçlanmıştır. Literatür araştırması ile sınır ve tekinsizlik kavramları incelenmiş, Dolapdere semtinde bir alan çalışması yapılmış ve alan çalışmasından edinilenler üzerinden bir anket çalışması yürütülmüştür. 19. yüzyıldan beri farklı kesimler barındıran, konut ve küçük ölçekli ticari birimlerin yoğunlukta bulunduğu Dolapdere, son yıllarda bölgeye gelen oteller ve sanat kurumları yoluyla geçirdiği 'soylulaştırma' sürecinin de etkisiyle farklı sınır durumlarının gözlenebileceği kentsel bir mekân olduğundan çalışma kapsamına alınmıştır. Sınır ve tekinsizlik, özne ve yoruma açık kavramlar olduklarından net bir sonuca ulaşmaya çalışmadan bu olguların kentsel deneyime etkilerine dair bir yorum getirmek hedeflenmiştir. Çalışma sonucunda sınırların var olma sebepleri, geçirgenlikleri, keskin-bulanık olma halleri gibi özellikleriyle tekinsizlik hissi oluşturabildikleri, ancak her sınırın tekinsizlik meydana getirmedeği görülmüştür. Sınır ile tekinsizlik birbiriyle oldukça ilişkili kavramlar olup bu araştırma ile kentsel deneyim üzerindeki etkilerinin önemine dikkat çekmek hedeflenmektedir.

Geliş Tarihi/Received: 27 Şubat 2023
Kabul Tarihi/Accepted: 24 Mayıs 2023

Araştırma Makalesi/Research Article

*
Mimarlık Bölümü, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul / Türkiye

Architecture, Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, İstanbul / Turkey

ORCID: 0000-0002-9028-6190

ayucel@fsm.edu.tr

**
Mimarlık Bölümü, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul / Türkiye

Department of Architecture, İstanbul Technical University, İstanbul / Turkey

ORCID: 0009-0001-2822-8547

mimenesaydin@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Sınır, Tekinsizlik, Kentsel Mekân, Kentsel Deneyim, Dolapdere

ABSTRACT

Boundaries, that play an indispensable role in creating space, which is the main purpose of architecture; emerged for the need of protection and have always continued their existence. Today, cities surrounded by sharp boundaries face overpopulation, increasing insecurity and weakening publicity, and this situation reveals the concept of 'uncanny'. This study discusses the city as the scene of collisions between boundary and uncanny and aims to examine the chaotic spatial experiences through them. The method is based on the examination of the concepts of boundary and uncanny through literature research and a survey conducted on the data obtained from the field study in Dolapdere. The reason why Dolapdere was chosen is that the region is going through a 'gentrification' process with new hotels and art institutions, and it is an urban space where the different boundaries resulting from gentrification can be observed. According to the research results, boundaries can create feeling of uncanny with their sharp or blurred characters, reasons for existence and transparency, but not every boundary creates uncanny. Boundary and uncanny are closely related concepts, and this research aims to draw attention to the importance of their effects on urban experience.

Keywords: Boundary, Uncanny, Urban Space, Urban Experience, Dolapdere

1. GİRİŞ

Farklı disiplinlerde kendine yer edinmiş, olumlu ve olumsuz, görünen ve görünmeyen yönleriyle insan hayatını etkileyen sınırlar, mimarlık disiplininde de önemli bir rol üstlenmiştir. Mekân oluşturma, mekanları birleştirme veya ayırma, diğer mekanlardan koruma gibi işlevlere sahiptirler. Ülkelerin güvenliği, göç meseleleri, ticaret, mülkiyet hakları gibi somut meseleler sınırlar etrafında gelişirken aidiyet, mahremiyet gibi daha soyut olup kentlinin kentsel deneyimini düzenleyen olgular da sınırlarla meydana gelmektedir.

Günümüz kentlerinin taşıyamayacakları kalabalıklarla yüzleşmek zorunda kalmaları, artan çevre felaketleri, güvenlik sorunları ve zayıflayan kamusal alan, 'tekinsizlik' kavramını beraberinde getirmektedir. Bu sebeplerle Sigmund Freud'un (2003) 'evsizlik, yabancılaşma' gibi kavramlarla tanımladığı tekinsizlik, kentsel deneyimin bir parçası haline gelmiştir. Kentsel

mekânda karşılaşılan sınırların tekinsizlik hissi oluşturmaya etkisi, çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında, Beyoğlu'nun Dolapdere semti sınır oluşumlarının gözle görülür bir hal aldığı ve tekinsizlik hissinin deneyimlenebileceği bir kentsel mekân olarak görülerek tartışmaya açılmıştır. Dolapdere'de sınırların farklı hallerinin tekinsizlik oluşturup oluşturmadığı, bu iki olgunun kentsel deneyime ne gibi etkileri olduğu sorularına anket yöntemiyle bazı yorumlar getirmek amaçlanmıştır.

2. MİMARLIKTA SINIR VE TEKİNSİZLİK

2.1. Mimarlıkta Sınır

Sınırlar, gündelik hayatta her an karşımıza çıkmaktadır. Yaşadığımız ülke, diğer ülkelerden sınırlarla ayrılmıştır. Kentimizin diğer kentlerle arasında sınırlar vardır. Ev, okul, iş yeri, market, restoran gibi günümüzü geçirdiğimiz sayısız mekân ile dış mekân arasına sınırlar gerilmiştir. Sınırların varlığı göz ardı edilemez olup farklı hallerinin insan hayatına etkisini düzenlemede mimarlığa görev düşmektedir. Toplumsal hayat belli mekânsal sınırların yönlendirmeleriyle meydana gelir. Diener ve Hagen (2012) güvenlik, göç, ticaret gibi pek çok meselenin sınırlar etrafında geliştiğini belirtir. Sınırları yaratanın insan olduğunu, insanlar onları anlamlı gördüğü sürece sınırların var olacağını, üst yönetimlerin belirlediği resmi sınırların yanı sıra kişi veya grupların çizdiği resmi olmayan birtakım sınırların hayatı çevrelediğini vurgularlar. Sınır, insan aktivitelerinin vazgeçilmez bir parçası olma kimliğini dünden bugüne sürdürmüştür ve sürdürmeye devam edeceği öngörülmektedir (Diener ve Hagen, 2012).

Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğünde (2023) sınır kavramının "İki komşu devletin topraklarını birbirinden ayıran çizgi, hudut" ve "Bir şeyin yayılabileceği veya genişleyebileceği son çizgi, uç" şeklindeki tanımları sınırların hem fiziksel hem kavramsal yanlarını ortaya koyar. İç-dış, kamusal-özel gibi zıtlıkların kesişiminde beliren sınırlar; güvenlik ihtiyacı, mahremiyet ve aidiyet arayışı, mülkiyet hakları gibi etkenlere göre keskin veya esnek haller alabilmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Sınır kavramı diyagramı (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Norberg-Schulz (1971), "Mekân, sınırlanan boşluk ile sınırlayan öğelerin ortak oluşturdukları bir olgudur" diyerek sınırların mimarlığın temel amacı olan mekân oluşturmadaki rolünü ortaya koyar. Mekân oluşturan sınır, belli bir bölgenin sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik değerlerini diğer bölgelerden ayırır. Öte yandan, sınırlar her zaman ayırma görevi görmez. Kimi durumlarda esnekleşerek etkileşim bölgeleri tarifleyen eşikler haline gelebilir. Belli şeyleri ayırmak yerine birleştirerek bir arayüz olarak çalışabilir.

Tarihsel süreçte kenti dışarı karşı kapatan sur duvarları ve kent içinde sınıfsal ayrışmalarla oluşan duvarlar, sınırların kentteki ilk yansımalarındandır. Bir kontrol elemanı olarak görülmesi sebebiyle çoğu zaman ayırıcı rol üstlenen sınırlar, modern mimarlık döneminde

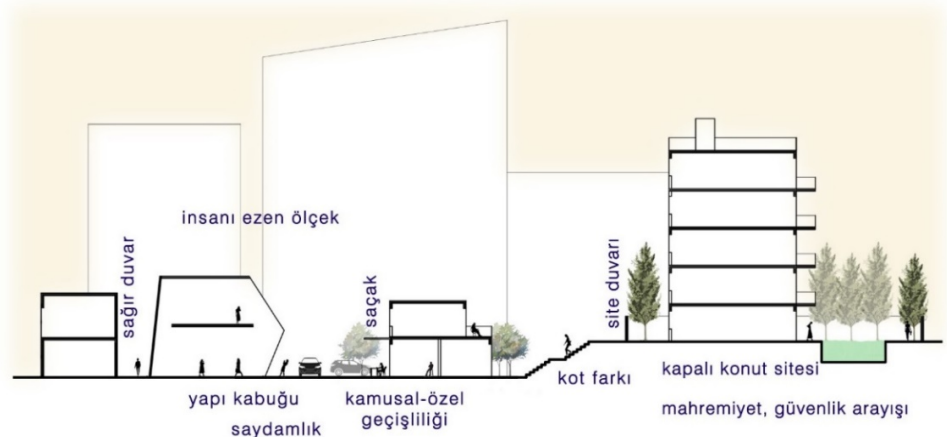
bir çözünme yaşamıştır. Kentsel ölçekte konut, ticaret, endüstri alanları ve açık alanları sınırlandırmaya dayanan anlayışlar geliştirilse de yapı ölçeğinde Le Corbusier, Mies van der Rohe, Frank Lloyd Wright gibi isimler tarafından daha geçirgen ve akışkan tasarımlar yapılmıştır. Bu tasarımlarla başlayan sınırları bulanıklaştırma yaklaşımı günümüzün çağdaş mimarları tarafından benimsenerek tekil örnekler olarak sürdürülmekle birlikte metropollerde keskinleşen sınırlar baskınlık kurmaktadır. Gittikçe kalabalıklaşan kent, kentlinin kendini güvensizlik ve tekinsizlik içinde bulmasına sebep olmaktadır. Güvenlik arayışı sonucunda kapalı konut siteleri gibi yeni yaşam alanları doğmuştur. Kent surlarının çağdaş hali olarak yorumlanabilecek kapalı konut siteleri, kentteki gelir eşitsizliğinin de bir göstergesidir.

Kent içinde fiziksel olarak aynı bölgede bulunan mekanlar, gelir farkı nedeniyle birbirinden keskin biçimde ayrılarak çok farklı karakterlere sahip olabilmektedir. Nüfusun %10'unun tüm ülke gelirin neredeyse yarısına sahip olduğu Nairobi kentinde bitişik haldeki gecekondu mahallesi ile müstakil konut bölgesinin ayrışması bu sınır durumlarına örnek verilebilir (Miller, 2022) (Şekil 2).

Şekil 2. Nairobi'de lüks konut sitesi ile gecekondu mahallesi arasında keskin sınırlar (Miller, 2022)

Colomina (2011, s. 21), Mahremiyet ve Kamusallık adlı kitabında "Sınır koymak şehir sahnesinde hem hayatta kalmayı hem de bilmeyi sağlar" der. Kent için böylesine önemli olan sınırlar, kentlinin mekânsal deneyimini doğrudan etkilemektedir. Kentsel mekânda yapılar ve aralarındaki boşluklar, cadde ve sokaklar, kaldırımlar ve yollar sınır rolü üstlenir. Yapıların biçimi, ölçeği, rengi, dokusu, malzemesi, opaklık-saydamlık durumu, doluluk-boşluk ilişkileri, kamusal işlevlerle özel işlevlerin ilişki(sizlik) halleri, kot farkları, duvar, çit, tel gibi elemanlar sınırlar tanımlamaktadır (Şekil 3, Şekil 4).

Şekil 3. Kentte bazı sınır oluşumları (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Şekil 4. Yapılarda farklı biçim, malzeme ve elemanlarla oluşan sınır durumları (Sixthree Studio, 2022; Lacaz, 2023; Kulekdjian, 2023; Cole, 2023)

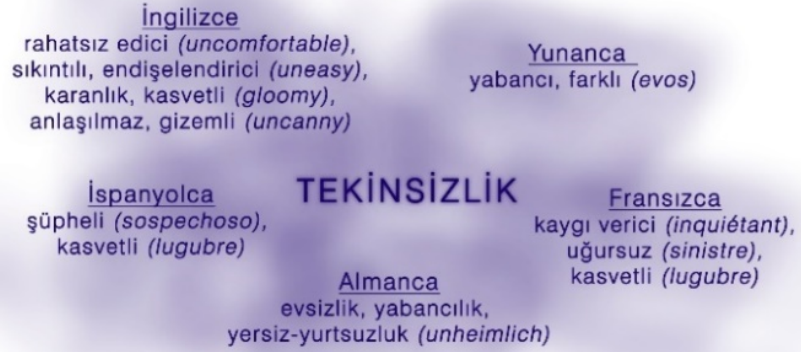
İnsanın barınma ve kendini olumsuz koşullardan koruma ihtiyaçları doğrultusunda dış mekânı sınırlayarak meydana getirdiği mağara tipi ilk yerleşimler, duvar kavramını ortaya çıkarmıştır (Düzgün, 2010). Duvar, en temel sınır elemanlarından biri olup büyüklüğüyle, saydam veya opak olma özellikleriyle mekanlar arası ilişkileri belirlemektedir. Ursula Le Guin (2016), “Mülksüzler” adlı kitabında “Duvar ne işe yarar? Bir yeri diğerinden ayırmaya mı? ... Duvar çok büyükse ve ben diğer tarafa rahatça geçemiyorsam, beni sınırlamak için yapılmıştır, bulunduğum yerde kalmam istendiği için... Duvar; sınırdır” sözleriyle duvarın sınır oluşturma işlevini vurgular. Kentsel mekânda çoğu zaman keskin ayrımların temsilcisi olan duvarlar, bazen de toplumun sesini yansıttığı, sanatın kentle buluştuğu etkileşim alanları olarak karşımıza çıkabilmektedir (Şekil 5).

Şekil 5. Farklı biçimde duvar oluşumları: Kentsel mekânda ayırıcı bir eleman olan Berlin Duvarı (Blakemore, 2016), Değirmendere Ahşap Heykel Müzesi'nde duvar (Pekin, 2001), kentsel mekânda duvar resimleri (Ajras, 2022)

2.2. Mimarlıkta Tekinsizlik

1906 yılında yayımlanan “Tekinsizin Psikolojisi” adlı makalede Ernst Jentsch, tekinsizlik kavramını “alışılmadık (novel)” ve “tanıdık olmayan (unfamiliar)” kavramları üzerinden ele alır. Ancak Freud, bu yaklaşımı yetersiz bularak kavrama etimolojik açıdan yaklaşmak gerektiğini söyler (Freud, 2003). Almancada tekinsizlik, “unheimlich” kavramıyla karşılık bulmakta olup kökü, “eve ait, tanıdık, yabancı olmayan, rahat” gibi anlamları olan “heim/heimlich” kavramına dayanmaktadır. “Heimlich” kelimesine Almancada olumsuzluk eki olan ‘-un’ ekinin gelmesiyle tekinsizlik kavramı “unheimlich” meydana gelse de “heimlich” ile “unheimlich” birbiriyle özdeşlik gösterebilmektedir. “Heimlich”, “eve ait, tanıdık olan” anlamının yanı sıra “gizli tutulan” anlamına da gelir ve bu yönüyle “unheimlich”in “gizemli ve saklı olan” anlamıyla bütünleşir. Böylece “heimlich”, zıddı olan “unheimlich” ile bütünleşene kadar gelişir ve tekinsizlik kavramı bu gerilimde var olur (Freud, 2003) (Şekil 6).

Şekil 6. Tekinsizlik kavram diyagramı (Freud, 2003'ten alınarak yazarlar tarafından uyarlanmıştır.)

Schelling'e göre tekinsizlik, gizli kalması gerekirken ortaya çıkan her şeydir (Freud, 2003). Freud için tekinsizlik, bastırılan ama aslında tanıdık olan şeylerin bir anda beklenmedik biçimde dönüşü, tanıdık olana yabancılaşma ya da yabancı olanda tanıdık bir şeyler bulma gibi durumlarda kendini gösterir. O halde tekinsizlik, ilk akla gelen haliyle tedirginlik ve korku hislerinin yanında istek, merak, arzu gibi hislerle de var olabilir (Erdemirci, 2019).

Tekinsizlik hissi oluşturmak, bazı tasarımlarda konseptin bir parçası olarak karşımıza çıkabilir. Kısmet (2021), tekinsizliği mimarının temel öğelerinden 'boşluk' ve 'ışık' üzerinden inceler ve incelediği örneklerden biri olan Berlin Yahudi Müzesi'nde yapının mimarı Libeskind, sürekli farklılaşan açılı duvarlarla, insanı ezen ölçeğe sahip boşluklarla, ulaşılamayacak yüksekliklerden alınan kısıtlı ışıkla tekinsizlik, hapsolmuşlük, muğlaklık ve rahatsızlık hislerini meydana getirmeyi amaçlamıştır (Şekil 7).

Şekil 7. Yahudi Müzesi'nde tekinsizlik (Libeskind, 2001)

Alejandro Aravena'nın Şili'de bir üniversite kampüsü için tasarladığı İnovasyon Merkezi UC, monolitik beton bir kütlede oluşur (Şekil 8). İç mekânda günışığı ihtiyacı cephede açılan, üç-dört kat yüksekliğe ulaşan boşluklar ve yapının ortasında bulunan atriyumun çatısındaki pencerelerle sağlanır. Yapı, çevre yapılarına göre oldukça yüksektir ve dikdörtgenler prizması kütlede dışarı taşan devasa beton konsollarla Peter Zumthor'un nitelikli bir mimari için gerekli gördüğü "mimari beden (the body of architecture)" kavramının adeta vücut bulmuş halidir (2006). İnsanı ezen ölçeği, opak cepheleri ve bu cephelerde tanımlanan devasa girinti ve çıkımlarıyla görenlerde hayret uyandırmaktadır. Dış mekandaki sade anlayış, içeride atriyuma ve birbirine bakan, ahşap malzemeyle kurgulanmış katlara dönüşür. İç ile dış farklı dilde kurgulanmış olduğundan dışarıdan bakıldığında iç mekânı tahmin etmek mümkün değildir. Ölçeği, malzeme kullanımı, iç-dış geçirimsizliği gibi tasarım kararlarında tekinsizlik izleri görülebilmektedir.

Şekil 8. İnovasyon Merkezi UC'de tekinsizlik
(Saieh, 2014)

Anthony Vidler (1992), Mimarî'de Tekinsizlik adlı eserinde tekinsizliğin karmaşık ve kalabalık kentsel mekânı etkileyen bir olgu haline geldiğine, modern insanın ev ve kent ile olan iletişimde tekinsizliğin de etkinlik gösterdiğine dikkat çeker. O halde, günümüz metropolünün kimi zaman kaotik bir hal alabilen mekânsal deneyimlerini tekinsizlik kavramıyla birlikte değerlendirmek yerinde olacaktır.

3. YÖNTEM

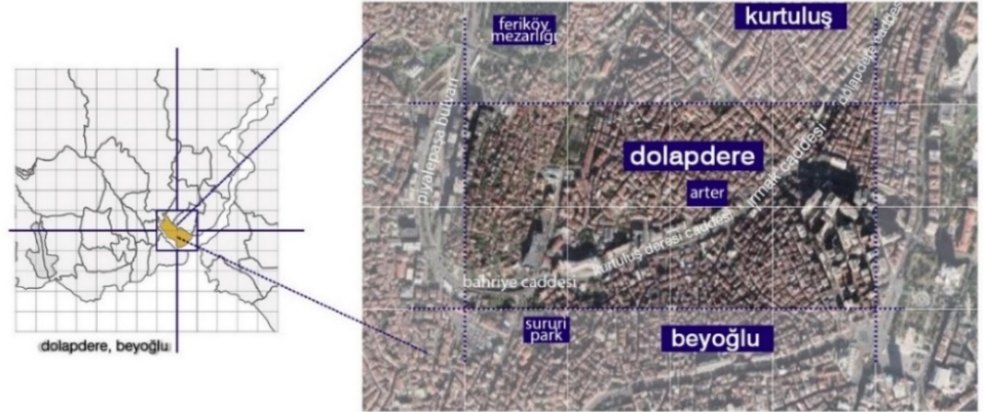
Çalışmanın yöntemi alan çalışması ve alandan elde edilen veriler üzerinden yapılan anket çalışmasına dayanmaktadır. Öncelikle çalışmanın çıkış noktası olan 'sınır' ve 'tekinsizlik' kavramları literatür üzerinden araştırılarak sözel ve görsel anlatımlarla tanımlanmıştır. Mimarlığın temel bileşenlerinden sınırların tekinsizlik oluşturmaya etkisi çalışmanın motivasyonunu oluşturmakta olup sınırların gözle görülür biçimde deneyimlenebileceği düşünülen Dolapdere semti, alan çalışmasının odağına alınmıştır. Dolapdere, gerek oldukça eski bir yerleşim yeri gerekse 'soylulaştırma' süreciyle farklı sınır durumları barındıran bir bölge oluşu nedeniyle ilgili kavramların kentsel mekâna etkisinin gözlemlenebileceği bir alandır. Sınır ve tekinsizlik kavramlarının kullanıcı üzerindeki etkilerini net biçimde tanımlamak mümkün olmadığından farklı kullanıcılar üzerinden mekânsal deneyimler sorgulanmıştır. Anket çalışması için mimarlık veya iç mimarlık lisans eğitimini tamamlamış, İstanbul'da yaşayan ama Dolapdere'yi hiç ziyaret etmemiş 30 katılımcıdan oluşan bir denek grubu oluşturulmuştur. Dolapdere'de yapılan alan çalışmalarında çekilen 18 fotoğraftan oluşan iki adet 'fotoğraf seti' ve konuyla ilgili görülen kavramlardan oluşan bir adet 'kavram seti' hazırlanarak bu denek grubuna sunulmuştur. Katılımcılardan, fotoğraf setlerinde tekinsizlik hissini en fazla oluşturan fotoğraftan başlayarak en aza doğru giden sıralamalar yapmaları istenmiştir. Sıralama yapıldıktan sonra kavram seti katılımcılara verilmiş, kavram setinden ilgili buldukları kavramları iki fotoğraf setinden seçtikleri 9 fotoğrafla eşleştirmeleri beklenmiştir. Sıralamalar ve edinilen kavramlar üzerinden yapılan çıkarımlar doğrultusunda kent mekânında karşılaşılan sınırların tekinsizlik oluşturmaya etkisini mimarlığın güncel tartışma ortamına katmak hedeflenmiştir.

4. DOLAPDERE ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN SINIRLARIN TEKİNSİZLİK OLUŞTURMAYA ETKİSİ

4.1. Alan Çalışması: Dolapdere

Taksim, Kasımpaşa, Kurtuluş ve Osmanbey'in arasında bir geçiş bölgesi olan Dolapdere (Şekil 9), İstanbul, Beyoğlu'nun bir semti olup 19. yüzyıldan beri hem Müslüman hem de gayrimüslim nüfus barındırmaktadır (Shaw, 1979, aktaran Aşık ve Ahunbay, 2017). Genellikle konutlar ve küçük ölçekli ticari birimlerden oluşan Dolapdere'nin son yıllarda geçirmeye başladığı dönüşüm dikkat çekicidir. Bölgeye gelerek bu dönüşümü başlatan Arter, Pilevneli Galeri, Tunca Sanat, Dirimart gibi sanat kurumları ve turistler için yakın bölgelere göre daha uygun fiyatlı konaklama imkânı sunan oteller, bölgedeki 'soylulaştırma' sürecinin ana aktörleri kabul edilebilir. Soylulaştırma; siyasi, ticari, kültürel, sosyal herhangi bir güç ile bir bölgenin mevcut kimliğini değiştirme çabaları olarak tanımlanabilir. Yeni bir sermaye kaynağının bölgeye gelmesi, konut stoğunun yenilenmesiyle yeni alıcıların oluşması ve

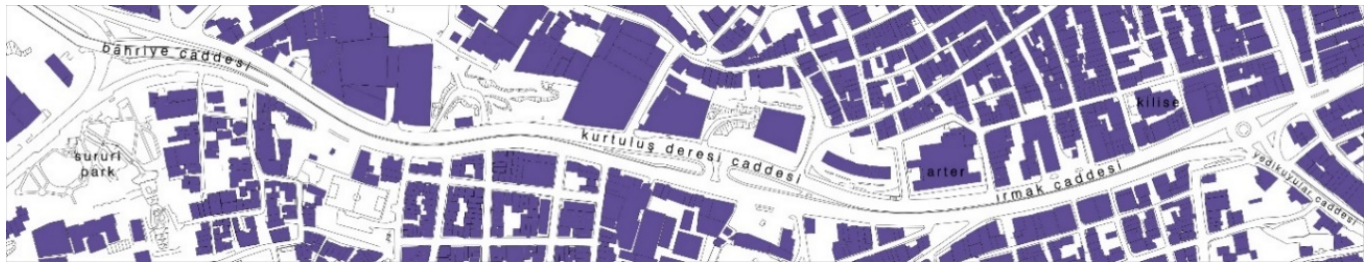
düşük gelirli kiracı kesimin bölgeyi terk etmek zorunda kalması, soylulaştırma çalışmalarının bazı sonuçlarıdır (Ergün, 2022). Mevcut doku ve yenilenmeye başlayan yapıların birlikteliği, farklı sınırlara bölünmüş bir kentsel deneyimi beraberinde getirmektedir.

Şekil 9. Dolapdere'nin konumu ve çevresi (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Tarihi dokunun bir parçası olan Evangelistria Rum Ortodoks Kilisesi, bölgeye yeni bir çehre katmaya çalışan sanat kurumları, dışarı kapalı konut siteleri, oteller, küçük ölçekli ticari yapılar Dolapdere'nin kozmopolit kimliğini oluşturmaktadır (Şekil 10, Şekil 11). Âtıl kalmış ya da bakımsız halde kullanılan yapıların, ana caddeye baktığı halde sağır bırakılmış cephelere sahip binaların yanı sıra kentlinin kendini güvensiz hissetme sebeplerinden biri de bölgedeki uyuşturucu madde satışlarıdır. Ayrıca artan kiralar, paylaşımlı ev ve apartların yaygınlaşmasıyla kaybolmaya başlayan 'aidiyet' hissi, yerel kullanıcının rahatsızlık duyduğu bazı güncel durumlardır (Baltacı ve Karataş, 2021).

Şekil 10. Dolapdere ana aks (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Şekil 11. Dolapdere ana caddesi görselleri (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

4.2. Anket Çalışması

Dolapdere’de yürütülen alan araştırması üzerinden üretilen fotoğraf ve kavram setlerinden oluşan anket çalışması, 30 katılımcıya aşağıdaki şekilde sunulmuştur (Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3):

Fotoğraf Seti 1

Fotoğraf 1.1

Fotoğraf 1.2

Fotoğraf 1.3

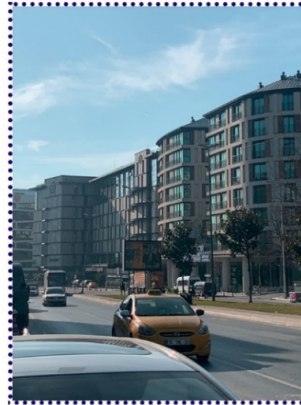
Fotoğraf 1.4

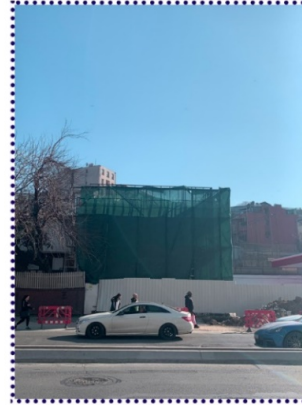
Fotoğraf 1.5

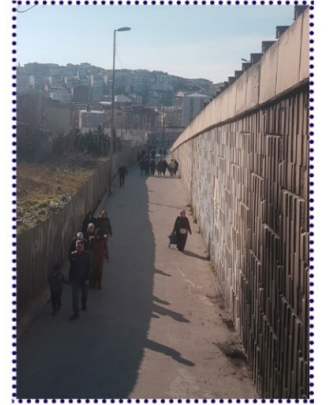
Fotoğraf 1.6

Fotoğraf 1.7

Fotoğraf 1.8

Fotoğraf 1.9

Tablo 1. Fotoğraf Seti 1 (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Yukarıdaki görselleri en fazla tekinsizlik hissi oluşturdandan en az oluşturana doğru sıralayınız.

Fotoğraf Seti 2

Fotoğraf 2.1

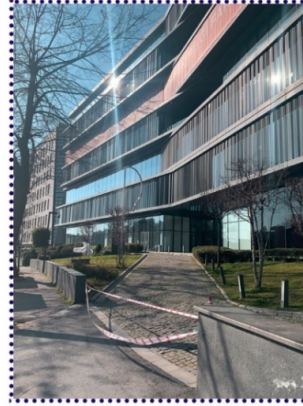
Fotoğraf 2.2

Fotoğraf 2.3

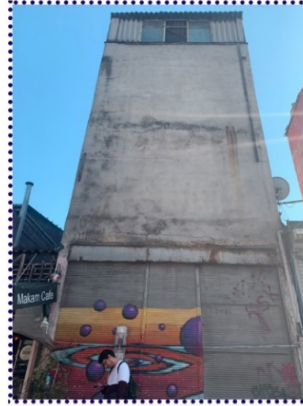
Fotoğraf 2.4

Fotoğraf 2.5

Fotoğraf 2.6

Fotoğraf 2.7

Fotoğraf 2.8

Fotoğraf 2.9

Tablo 2. Fotoğraf Seti 2 (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Yukarıdaki görselleri en fazla tekinsizlik hissi oluşturdandan en az oluşturana doğru sıralayınız.

Tablo 3. Kavram seti (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Öncelikle verilen Kavram Seti'ni inceleyiniz. Ardından önceki sorularda tekinsizlik sıralaması yapılan Fotoğraf Seti 1 ve Fotoğraf Seti 2'den 9 adet fotoğrafı Kavram Seti'nden ilgili bulduğunuz 9 adet kavram ile eşleştiriniz. Bir kavram yalnızca bir fotoğrafta kullanılmalıdır.

4.3. Bulgular

Dolapdere'de yapılan alan çalışmasında edinilen fotoğraflar üzerinden gerçekleştirilen anket sonucu ortaya çıkan tekinsizlik sıralamaları şu şekildedir:

$$1.4 > 1.9 > 1.2 > 1.8 > 1.1 > 1.5 > 1.6 > 1.3 > 1.7$$

$$2.8 > 2.9 > 2.7 > 2.4 > 2.1 > 2.2 > 2.3 > 2.6 > 2.5$$

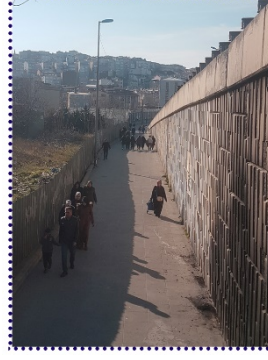
30 katılımcıya sunulan kavram kartıyla katılımcılarda tekinsizlik hissini tetikleyen durumları keşfetmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda gelen cevaplar Tablo 4'te gösterilmiştir, Tablo 5'te ise bulgular değerlendirilmiştir.

Tablo 4. Kavram seti anketine gelen cevaplar (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

	Fotoğraf 1.1	Fotoğraf 1.2	Fotoğraf 1.3	Fotoğraf 1.4	Fotoğraf 1.5	Fotoğraf 1.6	Fotoğraf 1.7	Fotoğraf 1.8	Fotoğraf 1.9	Fotoğraf 2.1	Fotoğraf 2.2	Fotoğraf 2.3	Fotoğraf 2.4	Fotoğraf 2.5	Fotoğraf 2.6	Fotoğraf 2.7	Fotoğraf 2.8	Fotoğraf 2.9
Katılno 1	katman	ölçek	çağdaş		yabancı	görünmez									özel	opak	engel	
Katılno 2		görünmez		kamusal			çağdaş	engel	geleneksel	saygı	saydam				özel			
Katılno 3			çağdaş				tanıdık	yabancı		geleneksel	opak							
Katılno 4	katman				etkileşim	görünmez			engel			özel	aidiyet	kamusal		engel	yabancı	
Katılno 5	karşılaşma		yabancı		karşı		saygı		engel		karşı	çağdaş			özel	opak	görünmez	
Katılno 6	etkileşim				katman	tanıdık			engel	saygı		opak			çağdaş	karşı		görünmez
Katılno 7			opak		çağdaş					aidiyet	ölçek		yabancı	ayrıcılık		görünmez		
Katılno 8	karşılaşma	ölçek	yabancı	aidiyet		görünmez			opak		saydam	karşı			ayrıcılık			
Katılno 9	engel			geleneksel	kamusal	yabancı	çağdaş		karşılaşma	aidiyet				özel		tanıdık		
Katılno 10				eşik	opak		tanıdık		kamusal	saygı			saydam	özel	katman	engel		
Katılno 11		karşı		yabancı		görünmez	tanıdık		aidiyet						özel	katman	engel	
Katılno 12	ölçek			etkileşim	kamusal		tanıdık			saygı		çağdaş	geleneksel		özel	katman	engel	
Katılno 13			çağdaş	kamusal	yabancı	karşı		görünmez	ölçek	aidiyet					özel	katman	engel	
Katılno 14			kamusal		çağdaş			görünmez	ölçek	geleneksel		saydam			özel	katman	engel	
Katılno 15			çağdaş		etkileşim	katman				geleneksel		saydam			özel	katman	engel	
Katılno 16				engel				yabancı	görünmez	karşılaşma	katman	opak	karşı		özel	katman	engel	
Katılno 17	katman			geleneksel		karşılaşma		görünmez	karşılaşma	katman	opak	karşı			özel	katman	engel	
Katılno 18				karşı	karşılaşma		katman		kamusal	yabancı		çağdaş	ayrıcılık	aidiyet	opak	yabancı		
Katılno 19	karşı	ölçek	katman		engel	saygı		görünmez	eşik	geleneksel		kamusal		opak				
Katılno 20				kamusal			yabancı		karşılaşma	saygı	opak	çağdaş			aidiyet			
Katılno 21	katman	ölçek		tanıdık	karşılaşma			yabancı		saygı					aidiyet			
Katılno 22				karşı	katman	etkileşim				kamusal	özel				aidiyet	opak	engel	yabancı
Katılno 23	engel		çağdaş		karşı				ölçek		görünmez		tanıdık	aidiyet	opak		katman	
Katılno 24	engel	görünmez			eşik	katman			karşılaşma	geleneksel		kamusal			aidiyet		yabancı	
Katılno 25	karşılaşma		çağdaş	geleneksel					kamusal	katman	özel		aidiyet		ölçek	engel		
Katılno 26		ölçek			engel		tanıdık		kamusal	geleneksel	ayrıcılık		aidiyet		görünmez	aidiyet		
Katılno 27	eşik	opak					tanıdık	engel	karşılaşma			özel		ayrıcılık	görünmez		katman	
Katılno 28			çağdaş	geleneksel		özel		saydam	engel	yabancı	ölçek		aidiyet		saygı	görünmez		
Katılno 29		engel	özel	tanıdık	çağdaş			saydam	etkileşim	aidiyet	aidiyet	aidiyet		yabancı		görünmez		
Katılno 30	ölçek			eşik			tanıdık	görünmez		geleneksel		çağdaş		aidiyet		engel	katman	yabancı
	katman	ölçek	çağdaş	geleneksel	karşılaşma	görünmez	tanıdık	görünmez	engel	saygı	karşı	çağdaş	aidiyet	özel	opak	engel	engel	yabancı

Fotoğraf 1.4: 'Geleneksel' mahalle ve sokak dokusu, yerel halk tarafından adeta evin içi gibi kullanılmaktadır. Bu durum, dışarıdan gelende yabancılik hissi oluşturan soyut bir sınır tanımlamıştır.

Fotoğraf 1.9: İki yanda opak ve göz hizasından yüksek sınırlayıcılarla net bir şekilde tanımlanan yol, kentlinin hem çevresiyle görsel iletişiminin kesilmesine hem de alternatifsiz tek bir rotaya zorlanmasına sebep olarak tekinsizlik oluşturmuştur.

Fotoğraf 1.2: Ezici 'ölçeği' ve cephelerinde sağır duvarları bulunan yapı, algıda tekinsizlik hissi oluşturmuştur. Ayrıca güvenli bir yere ait olması gereken tanıdık 'çocuk' figürüyle kentsel mekânda karşılaşmanın getirdiği yabancılik bu hissi arttırmıştır.

Fotoğraf 1.8: Sınırların bir işlevi olan kapatmak, bu örnekte gözlenmiştir. Dıştan içi göstermeyen levhalar ve kumaş malzeme gibi elemanlarla keskin bir sınırlama yapılmıştır. İçerinin 'görünmez' hali ve işlevinin tahmin edilememesi kentlide tedirginlik oluşturmuştur.

Fotoğraf 1.1: Eskinin üzerine gelen yeniyle gelişen 'katmanlaşma' ve bu ikilinin sınırında oluşan gerilim tekensizlik oluşturmuştur fakat tamamen eski ve bakımsız yapıların, yabancıyı dışlayarak meydana getirdiği tekensizlik hissi kadar yoğun bulunmamıştır.

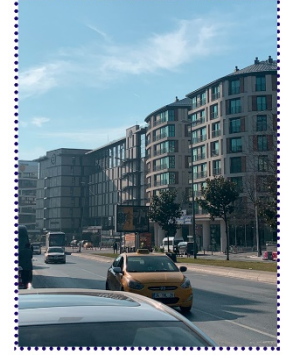
Fotoğraf 1.5: Geleneksel ile çağdaşın 'karşılaşması' sonucu oluşan gerilim kendini hissettirse de çağdaş yapı kabukları kentlide daha güvenli hisler çağrıştırmaktadır. Bu görselde gelenekselin çağdaşa göre arka planda kalması tekensizlik hissini azaltmıştır.

Fotoğraf 1.6: Fotoğraf 1.1 ve Fotoğraf 1.5'teki gibi eski ile yeninin birlikteliğini gösteren bir görsel olmasına rağmen yeninin, ölçeği ve konumuyla eskiyi 'görünmez' kılmaya ve ikisi arasındaki gerilimi silmeye başlaması, tekinsizlik hissini minimize etmiştir.

Fotoğraf 1.3: Opak cephe kurgusu, iç mekân hakkında fikir vermese de çevreyle uyumlu ölçeği ve 'çağdaş' malzeme kullanımıyla yapı, kentlide tekinsizlik uyandırmamıştır.

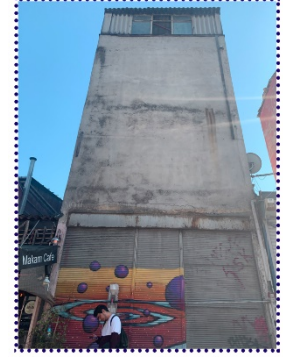
Fotoğraf 1.7: Benzer ölçekte yeni yapıların birlikteliği ve düzenli görünen kent kurgusu kentlide tekinsizlik hissi oluşturmamıştır.

Fotoğraf 2.8: İki yapı ve bir istinat duvarıyla üç tarafı sınırlanan, kuyu etkisi oluşarak ışıktan mahrum kalan ve ancak tek yönden erişilebilen, iki kat arasında merdiven gibi bir bağlayıcı elemanın eksikliği hissedilen bu alan kentlide hareket ve görüş engeli yarattığından tekinsizlik hissi uyandırmıştır.

Fotoğraf 2.9: Bir zamanlar insanlara 'ev' olmuşken günümüzde yapının terk edilmiş ve âtil kalmış hali şimdiki çevreye yabancı kalmıştır. Tanıdık bir kavram olan 'ev' karşısında yabancılaşma duyan kentlide tekinsizlik hissi gelişmiştir.

Fotoğraf 2.7: İnce, uzun biçimli ve bakımsız haldeki yapı, insanı ezen bir ölçeğe sahiptir. Buna ek olarak, yayaların etkileşimde olduğu ön cephesinin iç-dış geçirimsizliğine yol açan opak karakteri, iç mekân hakkında fikir vermeyerek tekinsizlik hissi yaratmıştır.

Fotoğraf 2.4: Eski-yeni geriliminin gözlendiği görselde, güvenlik kaygısıyla oluşturulan yüksek tel duvarlarla kamusal alana sınır getirmiştir. Kentlinin bu duvarların dışında, tehlikenin içinde bırakılması tekinsizlik meydana getirmiştir.

Fotoğraf 2.1: Tarihi bir yapı olan kilisenin yüksek tel örgülerle kapatılarak sınırlandırılması tekinsizlik hissi oluşturmuştur.

Fotoğraf 2.2: Yeni yapıların sözde saydam malzeme olan camı kullanması ancak bu camın yansıtıcı özellikte olup iç mekânı gizlemesi, iç ile dışa sınır getirmiştir. Bu nedenle etkileşim engellenmiş de yapının çağdaş karakteri daha ön planda bulunmuştur ve yoğun bir tekinsizlik oluşumu gözlenmemiştir.

Fotoğraf 2.3: Opaklığıyla iç ve dış etkileşimini tamamen koparan yapı kabuğunu ve eski ile yeni sınırındaki gerilimi gösteren görselde, yapının 'çağdaş' görünümünün ön planda olmasıyla tekinsizlik oluşmamıştır.

Fotoğraf 2.6: Erişimi engelleyerek özel alana koruma sağlayan sınır elemanının görsel ilişkiyi kesmemesi ve dış mekânda yürüyen kentlinin iç mekanla etkileşimini sürdürebilmesiyle tekinsizlik hissi oluşmamıştır.

Fotoğraf 2.5: Çağdaş ve geçirgen yapının girişi, bir eleman ile sınırlandırılrsa da bu eleman geçiş engel olmadığından kentli bunu sınır olarak okumamış, tekinsizlik hissetmemiştir. Yapının girişi katılımcılar tarafından dikkat çekici görülerek 'davetkar' kavramıyla eşleştirilmiştir.

Tablo 5. Ankete gelen cevaplar üzerinden edinilen bulgular (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Edinilen bulgulara göre kentsel mekânda sınır oluşumları; kullanıcının içte olma-dışta olma durumları, sınır tanımlayan elemanların saydam veya geçirgen karakteri, eski-yeni yapı birlikteliği gibi durumlar çevresinde gelişmekte ve tekinsizlik oluşumunu tetikleyebilmektedir (Tablo 6). Eski yapıların bir arada olduğu kentsel mekanlar tekinsizlik hissi uyandırırken çağdaş yapıların bulunduğu mekanlarda tekinsizlik hissini uyandırmadığı gözlenmektedir. Eski ile yeninin bir arada bulunduğu mekanlarda ise tamamen eski yapıların meydana getirdiği kadar yoğun bir tekinsizlik oluşmamakta, ancak tamamen çağdaş yapıların bulunduğu mekanlara göre daha tekinsiz buldukları görülmektedir. Soylulaştırma sürecinden geçen Dolapdere'de bu üç tür oluşum da mevcut olup eski ile yeni sınırının keskinliği tekinsizlik oluşumunu tetiklemektedir.

Çalışmada somut sınır oluşumlarının tekinsizlik oluşumundaki etkisi sorgulanmıştır. Kotlar arası geçişi engelleyen istinat duvarları, iç-dış sınırlarını keskinleştirerek etkileşimi kısıtlayan opak cepheler, kamusal alanda sıkça karşılaşılan, genellikle güvenlik kaygısıyla oluşturulan ve kamusal-özel sınırını keskinleştiren tel duvarlar tekinsizlik hissi oluşturan bazı sınır elemanları olarak yorumlanmıştır. Öte yandan, iç-dış ve kamusal-özel sınırında beliren her somut sınır elemanı tekinsizlik oluşturmamaktadır. Bu sınır elemanlarının güvensizlik hissi oluşturmayan ve etkileşime olanak sağlayan özellikte olduğunda tekinsizlik etkileri gözlenmemiştir.

Somut sınırların yanı sıra soyut sınırlara da rastlanılmıştır. Soyut sınırlar, zıt taraflar tanımlamakta, bu taraflar üzerinden yabancılaşma ve tekinsizlik oluşturmaktadır. Freud'un (2003) tekinsizlik kavramını ele alırken "tanıdık olanın yabancılaşması" şeklinde belirttiği durum, bu soyut sınırlarda kendini göstermektedir. Ankete bakıldığında soyut sınırların somut sınırlardan daha etkili olabileceği ve daha fazla tekinsizlik hissettirebileceği görülmüştür.

Dolapdere örneğinde çoğu zaman soylulaştırma çalışmaları kapsamında yapılmış binaların mevcut ölçekle olan uyumsuzluğu, kentlide tekinsizlik oluşturan bir diğer etkindir. Bu ölçek farkı, somut ve soyut sınırlar oluşturmakta ve bu sınırlar tekinsizlik oluşturan sınırlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çağdaş yapıların tekinsizlik oluşumunda diğer yapılara göre daha az etkili olduğu görülse de hem kütle hem cephe anlamında etkileşime olanak sağlamayan karakterleri, çevreyle sınırları keskin kılarak kentsel deneyimi olumsuz etkileyebilmektedir. Özellikle yeni yapıların kabuklarında sıklıkla kullanılan cam malzemenin geçirgen olmayıp iç mekânı gizlemesi, bu durumun görülebileceği bir örnek olarak verilebilir. Bu geçirimsizliğin kentlinin anlık deneyiminde doğrudan bir etkiye sebep olmasa bile sınırı belirginleştiren bir unsur olduğundan kentsel deneyimde tekinsizliğin artmasına yol açacağı öngörülmektedir.

Tablo 6. Kentsel mekânda sınır ve tekinsizlik ilişkisi (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Farklılıkların kesişiminde beliren sınırlar, mimarlığın önemli bir unsuru olup insan hayatını pek çok biçimde etkilemektedir. Kent, sınırların etkinliğinin gözlenebileceği mekanlardan biridir ve kentsel deneyim de sınırlar etrafında şekillenir. Bir yapının biçimi, diğer yapılarla ve sokakla ilişkisi, cepheye ait bileşenleri gibi somut oluşumlar sınırları belirlerken diğer kentlilerle olan etkileşimler, yere aidiyet hissetme(me), mahremiyet ihtiyacı gibi soyut sınır durumları da gözlenmektedir. Soyut veya somut, görünen veya görünmeyen biçimlerle var olabilen sınır, dünden bugüne insan hayatının bir parçası olmuştur ve yarın da olmaya devam edeceği düşünülmektedir.

Günümüz kentlerinin yüzleştiği sorunlar ele alındığında, kentsel deneyimde 'tekinsizlik' kavramının etkinliği dikkat çekmiştir. Sigmund Freud'un (2003) çalışmalarında önemli bir yeri olan tekinsizlik (unheimlich) kavramı, "evsizlik, yabancılık, gizli tutulan" anlamlarına gelmekte olup kentsel deneyimi etkilemektedir. Çalışmada, sınırların tekinsizlik oluşturmaya etkisi olup olmadığı sorusundan yola çıkılmıştır. Sınır ve tekinsizlik, kesin tanımları olmayan ve yoruma açık kavramlar oluşları nedeniyle çalışma sorusuna da kesin bir cevap bulmak yerine farklı kullanıcıların bakış açılarıyla bir tartışma açmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, sınırların ve tekinsizliğin gözlenebileceği düşünülen Beyoğlu'nun Dolapdere semtinde bir alan çalışması yürütülmüştür. Alan çalışmasında bazı fotoğraflar çekilmiş, bu fotoğrafları ve sınır ile ilişkili kavramları bir araya getiren bir anket çalışması hazırlanmıştır. 30 katılımcının yanıtlarını içeren anket çalışması üzerinden sınırlar ve tekinsizlik oluşturmaya etkilerinin yorumlanması hedeflenmiştir.

Anket çalışmasından edinilen bulgular değerlendirildiğinde, sınırların kentsel mekânda tekinsizlik oluşumuna farklı biçimlerde etkileri olduğu görülmüştür. Eski ile yeni yapıların birlikteliğinin gözlemlendiği Dolapdere'de bu ikilinin sınırı oldukça keskindir ve bu sınırın keskin oluşu ayırım, engel, tehlike açığa çıkarmakta, tekinsizlik doğurmaktadır. Opak cepheler, istinat duvarları, tel duvarlar gibi elemanlarla sınırlar tanımlanmakta, özellikle bu sınırların dışladığı alanda kalan kentlide tekinsizlik gözlenmektedir. Sınırlar soyut biçimlerde de var olabilmektedir. Dolapdere sakinleri değişmekte olan kentsel mekânda evine 'yabancılaşma' hissetmeye başlarken ziyaretçiler de Dolapdere sokaklarına girdiklerinde oranın sakinlerinin evine girmiş gibi hissetmekte, bu nedenle tekinsiz bir deneyim yaşamaktadır. Belirtilen örneklerde sınır durumları tekinsizlik meydana getirmiştir, ancak tekinsizlik oluşturmayan sınırlar da görülmüştür. İç ile dış veya kamusal ile özeli tamamen ayırmayan, etkileşime olanak sunan sınırlar katılımcılarda tekinsizlik oluşturmamıştır.

Kentsel mekânın önemli bir parçası olan sınır, tekinsizlik meydana getirebilmektedir fakat her sınır, tekinsizlik teşkil etmemektedir. Sınırların var olma nedenlerinin ve geçirgenlik özelliklerinin tekinsizlik oluşturup oluşturmayacaklarını etkilediği söylenebilir. Bu çalışmayla sınır ve tekinsizlik ilişkisinin kentsel deneyim üzerindeki etkisine dikkat çekmek amaçlanmış olup ilgili kavramlar üzerinden farklı sorular doğuran ve tartışmalar açan yeni çalışmaların geliştirilebileceğine inanılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Ajras, M. (2022). Duvar resimlerinin mimarlık, sanat ve toplum üzerindeki etkisi [Fotoğraf]. Erişim adresi: <https://www.ekoyapidergisi.org/duvar-resimlerinin-mimarlik-sanat-ve-toplum-uzerindeki-etkisi> Erişim tarihi: 26.02.2023
- Aşık, E. Ş., & Ahunbay, Z. (2017). Dolapdere Evangelistria Rum Ortodoks Kilisesi'nin korunmasına yönelik çalışmalar. Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi, 18, 22-37.
- Baltacı, G., & Karataş, B. (2021). Tarlabası-Dolapdere kadın odak grup görüşmeleri raporu. Erişim adresi: https://sehirplanlama.ibb.istanbul/wpcontent/uploads/2022/01/BeyogluSenin_Tarlabasi-Dolapdere-Kadin-Odak-GrupGorusmeleri-Raporu.pdf Erişim tarihi: 25.02.2023
- Blakemore, E. (2016). Why was there a Berlin Wall in the first place? [Fotoğraf]. Erişim adresi: <https://daily.jstor.org/why-was-there-a-berlin-wall-in-the-first-place/> Erişim tarihi: 27.02.2023

- Cole, T. (2023). Poplar Grove/ BLDUS [Fotoğraf]. Erişim adresi: <https://www.archdaily.com/995031/poplar-grove-bldus> Erişim tarihi: 21.02.2023
- Colomina, B. (2011). Mahremiyet ve kamusalılık, kitle iletişim aracı olarak modern mimari. İstanbul: Metis Yayınları.
- Diener, A. J., & Hagen, J. (2012). Borders: A very short introduction. Oxford: Oxford University Press.
- Düzgün, H. (2010). Tarihi çevrelerde yeni yapı tasarımında kabuk-bağlam ilişkisinin temel ve güncel tasarım kavramları açısından incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Erdemirci, S. (2019). Tekinsizlik kavramı üzerinden kentsel mekanın deneyim ile üretimi: İstanbul örneği (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Ergün, S. (2022). Galerilerden müzelere mekanlar ve alanlar: İstanbul Dolapdere semtinde sanatsal soylulaştırma (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Freud, S. (2003). The uncanny. London: Penguin Books.
- Kismet, B. (2021). Tasarlanan ve algılanan tekinsizlik kavramının mimarlıkta boşluk ve ışık üzerinden ölçülmesi. Journal of Computational Design, 2(1), 189-216.
- Kulekdjian, F. (2023). M 5605 Housing/Arqtipo [Fotoğraf]. Erişim adresi: <https://www.archdaily.com/995944/m-5605-housing-arqtipo> Erişim tarihi: 20.02.2023
- Lacaz, C. (2023). Alice II Office/noak studio+ACR arquitetos associados [Fotoğraf]. Erişim adresi: <https://www.archdaily.com/996303/alice-ii-office-noak-studio-plus-acr-arquitetos-associados> Erişim tarihi: 21.02.2023
- Le Guin, U. (2016). Mülksüzler (15. Baskı). (L. Mollamustafaoğlu, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Libeskind, D. (2001). Jewish Museum Berlin [Fotoğraf]. Erişim adresi: <https://libeskind.com/work/jewish-museum-berlin/> Erişim tarihi: 21.02.2023
- Miller, J. (2022). Unequal scenes [Sergi]. Erişim adresi: <https://unequalscenes.com/nairobi> Erişim tarihi: 22.02.2023
- Norberg-Schulz, C. (1971). Existence, space and architecture. New York: Praeger.
- Pekin, Ş. (2001). Değirmendere Ahşap Heykel Müzesi [Fotoğraf]. Erişim adresi: <https://bi-ozet.com/2022/09/27/salt-3-ekim-2022-dunya-mimarlik-gunune-ozel-bir-kamu-programi-duzenliyor/> Erişim tarihi: 26.02.2023
- Saieh, N. (2014). Innovation Center UC- Anacleto Angelini/Alejandro Aravena | ELEMENTAL [Fotoğraf]. Erişim adresi: <https://www.archdaily.com/549152/innovation-center-uc-anacleto-angelini-alejandro-aravena-elemental> Erişim tarihi: 22.02.2023
- Sixthree Studio. (2022). Semalam Boutique Hostel / Sixthree Studio [Fotoğraf]. Erişim adresi: <https://www.archdaily.com/955850/semalam-boutique-hostel-sixthree-studio> Erişim tarihi: 20.02.2023
- TDK. (2023). Sınır [çevrimiçi]. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/> Erişim tarihi: 21.02.2023
- Vidler, A. (1992). The architectural uncanny. Cambridge: MIT Press.
- Zumthor, P. (2006). Atmospheres: Architectural environments, surrounding objects. Basel: Birkhäuser.